

Počátky výzkumu veřejného mínění u nás.

(První část)

ČENĚK ADAMEC

Ústřední ústav zdravotnické osvěty

Před dvaceti roky, koncem roku 1945, byly v tehdejším ministerstvu informací, vedeném Václavem Kopeckým, zahájeny přípravy pro založení Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění (ÚVVM). Průzkumy veřejného mínění byly zahájeny v r. 1946 a konaly se do roku 1950. Ústav z hlediska správního a organizačního byl jedním z oddělení I. odboru ministerstva informací; plán, přeměnit toto oddělení na samostatný útvar s poradním sborem vědeckých pracovníků a zástupců společenských organizací, se neuskutečnil. Vedoucími I. odboru ministerstva informací byli v období činnosti ústavu postupně: dr. Vladimír Procházka, Josef Kopta, Václav Lacin a Petr Konečný. Po dobu svého trvání měl ústav — s výjimkou kratších období — pět pracovníků; vedoucím pracoviště byl dr. B. Pospíšil, pracovníkem pro výzkum byl autor tohoto sdělení, časopis „Veřejné mínění“ redigoval M. A. Tesař. Pro zpracování dotazníků a pro nábor a evidenci tazatelů měl ústav dvě technické síly. V ústavu se vystřídalo několik dalších pracovníků, z nichž každý v něm působil kratší či delší dobu (A. Bálek, F. Neužil aj.). Ústav vyvíjel činnost v českých zemích, nikoli na Slovensku, a uskutečňoval v období největší aktivity jeden až dva průzkumy měsíčně za pomoci asi 300 dobrovolných spolupracovníků.

Připomínáme-li si první zkušenosti v průzkumu veřejného mínění, je třeba uvést, že již v roce 1945 podnikla jedna ze sekcí „Sociologického kruhu posluchačů vysokých škol pražských“ několik pokusných průzkumů. Předsedou „Kruhu“ byl dr. F. Dědek, asistent univ. prof. dr. Josefa Krále; sekci veřejného mínění vedl autor tohoto sdělení.

ÚVVM pravidelně publikoval své výsledky — mimo vlastní časopis „Veřejné mínění“ — i v řadě dalších časopisů, též prostřednictvím ČTK. Také Čs. rozhlas, kde tehdy působili na vedoucích místech B. Laštovička a J. Hronek, zařazoval přibližně jednou měsíčně relace o výsledcích průzkumu, zpravidla do rozhlasových novin. ÚVVM se brzy stal známou institucí a s žádostmi o průzkum se na něj obracela ministerstva, společenské organizace a národní podniky. Důsledkem pravidelného publikování výsledků byla popularizace průzkumné techniky a některé instituce začaly konat vlastní průzkum. Na Slovensku byl učiněn pokus uvést v činnost Slovenský ústav pro výzkum veřejného mínění.¹ Pražský nábořový podnik, vedený dr. J. Kubálkem, si zavedl na čas svůj „Výzkum mínění Pražanů“. Slezský studijní ústav zkoumal technikou veřejného mínění problém dojíždění dělníků do práce. Ojedinele použily průzkumu některé národní podniky, které si jej samy zorganizovaly. Průzkum rozhlasového poslechu, který se tehdy v ministerstvu informací konal, se rozvinul nezávisle na ÚVVM. Totéž platí o občasných průzkumech, které tehdy podnikal Filmový ústav.

Časopis „Veřejné mínění“, jehož vyšlo 16 čísel, dostal úkol uveřejňovat výsledky průzkumů a stát se fórem pro sociology, psychology, statistiky a pracovníky z oblasti novinářství, propagace a výchovy, kteří by byli ochotni se účastnit na rozpracování teoretických otázek souvisejících s výzkumem. Redakce zvala pracovníky zejména z vysokých škol, aby na stránkách časopisu pojednali o různých otázkách veřejného mínění. Do časopisu přispěli univ. prof. dr. Arnošt Bláha, doc. dr. Zdeněk

¹ Podrobnější informace o tom v článku Pavola Šufana: *Ústav pre výskum verejnej mienky v Bratislave*. Osveta č. 3–4, 1948. V článku se uvádí, že slovenský ústav pracuje pod dozorem Povereníctva

informací a osvěty a že uskutečnil šest výzkumů. V článku jsou uvedena jména členů poradního sboru.

Ullrich a jiní. Časopis se snažil dosáhnout živé populární vědecké úrovně, uveřejňoval překlady odborných statí, výsledky zahraničních ústavů, interviewy, statistický a faktografický materiál na téma průzkumu, aby čtenář mohl konfrontovat obrazy o psychosociální skutečnosti se statistickými a jinými údaji o týchž nebo příbuzných jevech. V časopisu se zračilo ideové východisko ÚVVM — antifašismus, budování socialismu, duch Košíckého programu. Časopis vyvíjel snahu zdůrazňovat spíše ideje, které tehdejší politické strany spojovaly, než ideje, které je rozdělovaly. Této okolnosti — a snad též skutečnosti, že většina témat podrobených průzkumu byla povahy kulturní, ekonomické a zdravotnické — je třeba přičíst, že ústav byl tiskem nejružnějšího zaměření přijat vcelku sympaticky, anebo aspoň s postojem shovívavého očekávání. Jen jednou se stal předmětem ironického šlehu. Z písemného vyjádření soukromého charakteru bylo možno usuzovat, že průzkum religiozity se setkal v katolických kruzích s pocity pochybnosti. Na druhé straně posloužila prestiží ústavu vážnost, již se těšil spisovatel Josef Kopta, který nejednou projevil vřelý vztah ke zkoumání veřejného mínění, zejména při svém vyprávění v rozhlasu o tom, jak se za války s Vladislavem Vančurou rozhodli přispět, jakmile válka skončí, k založení ústavu pro výzkum veřejného mínění.

Brzy po zahájení své činnosti se obrátil ústav s žádostí o literaturu a odborné informace, týkající se průzkumu veřejného mínění, na zahraniční instituce. Snaha získat podklady o postupech používaných při průzkumu sociální a sociálně psychologické problematiky v SSSR — stalo se tak prostřednictvím tehdejšího kulturního přidělení čs. velvyslanectví v Moskvě Jarmily Glazarové — nebyla úspěšná. Sovětský svaz a jeho lid měli tehdy vážné starosti s obnovou země zničené válkou.² Pokud jde o sovětské prameny, jevílo se pracovníkům ÚVVM jako nejzávažnější úkol prostudovat pracovní metody V. I. Lenina. Jeho

způsob rozhovoru s lidmi byl charakterizován úsilím dovědět se co nejvíce o názorech a zkušenostech těch, s nimiž mluvil. Při studiu jevů společenské psychologie používal Lenin metody pozorování, naslouchal hovorům — sám nepoznán — v přednáškových sálech, na nádražích a jinde. Vážil si dopisů od občanů jako důležitého zdroje informací o náladě lidu, dával si podrobné referovat o průběhu veřejných schůzí, použil i dotazníkové techniky.³

V roce 1947 uspořádal Francouzský ústav pro výzkum veřejného mínění (univ. prof. J. Stoctzel) pracovní konferenci evropských institucí pro výzkum veřejného mínění. Na tuto konferenci byli pozváni též pracovníci ÚVVM a maďarského ústavu, který byl tehdy v podobném stadiu vývoje jako ústav československý. Na této konferenci byl autor tohoto sdělení zvolen místopředsedou Mezinárodní komise pro veřejné mínění.

V témže roce pozval dr. H. Durant, ředitel Britského ústavu pro výzkum veřejného mínění, zástupce ÚVVM na pracovní poradě ústavů volně sdružených v tzv. Gallupově síti. Kdežto při pařížské konferenci byl ÚVVM postaven na roveň ostatním ústavům, v anglickém Loxwoodu byl hostem, jemuž nebyla přístupna důvěrná zasedání. Účast na obou konferencích však měla pro pracovníky ÚVVM velký význam pro studium metodiky průzkumu.

Ministerstvo informací uzavřelo dohodu s Rockefellerovou nadací (New York), že společně uhradí náklady tříměsíčního studijního pobytu dvou československých pracovníků v USA. Plán se uskutečnil na podzim roku 1947. Autor tohoto článku, spolu s I. Videnem, pracovníkem 1. odboru ministerstva informací a spolupracovníkem ÚVVM, navštívili ve Spojených státech řadu pracovišť pro průzkum a diskutovali s většinou vedoucích pracovníků, činných tehdy v tomto oboru. Návštěva USA byla spojena s účastí na kongresu Světové organizace pro výzkum veřejného mínění (WAPOR) ve Williamstown, Mass.⁴

² Informace o sovětských autorech (S. G. Sifmanová, M. A. Glezer, J. I. Livšic aj.), jejichž průzkumy uskutečněné ve dvacátých letech byly svou metodikou blízké zkoumání veřejného mínění, se k nám dostaly až mnohem později.

³ Mnoho podrobností je obsaženo ve dvou svazcích díla: *Vzpomínky na V. I. Lenina*, I, II, SNPL 1957, 1958. — Látka je zpracována v článku: C. Adamec, *Jak Lenin hovořil s lidmi*, Věda a život č. 11, 1963, str. 632–637.

⁴ Hlavním studijním místem byla univerzita v Princetonu, N. J. (Dept. of Psychology). Do programu byly zahrnuty studijní návštěvy v těchto institucích: American Institute of Public Opinion (Princeton), Opinion Research Corporation (Princeton), Bureau of Census, Dept. of Agriculture, Bureau of Budget (Washington D. C.), Univ. of Iowa, College of Agriculture (Ames Ia.), Des Moines Register and Tribune, Nelson Co. (Chicago), Univ. of Michigan (Ann Arbor), Harvard University, Columbia University.

Studijní cesty do zahraničí přinesly řadu nových technických zkušeností týkajících se zejména výběrového zjišťování, různých typů průzkumného rozhovoru, organizace práce při průzkumu, rozboru výsledků aj. Ovšem v roce 1947, zejména v podzimních měsících, kdy se uskutečnila cesta do USA, měl ÚVVM již řadu průzkumů za sebou a mohl k pracovnímu styku s jinými institucemi přistoupit s vlastními poznatky.

Pro získání obrazu o ÚVVM je třeba se zmínit o publikační činnosti. Postupně vyšly tři instrukční příručky pro tazatele (*Všeobecné pokyny. Přímý dotaz. Dotazový úkol*), tři populární brožury pro veřejnost (*Nevědomost zabíjí. Veřejnost o Baťovi. Za hlasem lidu*), brožura pro propagaci v zahraničí (*What's Your Opinion?*)

Příležitost ke zveřejnění článků o činnosti ÚVVM poskytly časopisy: Sociologická revue, Sociologie a sociální problémy, Ludovýchova aj. Pracovníci ÚVVM byli vyzváni, aby informovali o své práci členy Masarykovy sociologické společnosti (Brno), Společnosti pro sociální bádání (Praha), sociologického semináře University Palackého (Olomouc), sdružení propagačních pracovníků Re-Klub aj.

K údajům, které charakterizují ÚVVM, je třeba dodat, že jeho pracovní kapacita byla větší, než by se jevilo z malého počtu pracovníků. ÚVVM používal pomocných služeb I. odboru ministerstva informací, včetně pisárny, rozmnožovny, expedice aj. Pracovní dohoda se Státní tiskárnou umožnila vytištění záznamových formulářů (dotazníků) za několik dnů. Krátké dodací lhůty byly sjednány i pro ostatní tiskoviny, například pro účely evidence spolupráce tazatelů. Státní úřad statistický pohotově zpracovával dotazníky technikou děrných štítků, zpravidla 1000–1300 dotazníků o 10 až 20 otázkách za jeden týden.

Než přistoupíme k popisu pracovní metody a k příkladům uskutečněných průzkumů, je třeba podat přehled o stavu výzkumu veřejného mínění ve světě v třicátých a čtyřicátých letech⁵. Bez tohoto přehledu by byl obraz o činnosti ÚVVM vytržen ze souvislostí. Činnost ústavu byla ovlivněna zejména dvojím typem průzkumu.

Jeden bychom nazvali „Gallupovou variantou“, i když víme, že by zahraniční pracovníci v tomto oboru, o nichž bude v této souvislosti zmínka, měli své výhrady. Dále je to varianta „Mass-Observation“ (M-O). Obojí měl autor tohoto článku možnost pozorovat v činnosti za druhé světové války ve Velké Británii, kde sloužil v čs. zahraniční armádě, a to z publikovaných prací a zčásti i z písemného styku s některými hlavními představiteli. Tyto poznatky, zejména o variantě Gallupově, si autor doplnil v roce 1947 při zmíněných cestách do zahraničí. Za metodu a techniku průzkumu nese hlavní odpovědnost, a to jak ve zmíněném Sociologickém kruhu, tak v ÚVVM.

V období počátků výzkumu veřejného mínění se u nás považovalo za správné poznávat postupy používané v zahraničí, prověřovat jejich aplikaci v našich poměrech, zbavovat zahraniční metodiku prvků nevhodných pro naši společnost, metodiku průzkumu tvůrčím způsobem rozvíjet. Za jeden z dlouhodobých cílů považovali pracovníci ÚVVM vypracovat rozsáhlou publikaci o úloze a výzkumu veřejného mínění v socialismu. Měla to být publikace teoreticky důkladně fundovaná, avšak měla se opírat o empirické poznatky získané vlastním průzkumem. Tento úkol ÚVVM již neměl příležitost splnit.⁶

Gallupova varianta⁷

Historie průzkumu veřejného mínění čeká na zpracování. Mezi předchůdce tohoto průzkumu patří Daniel Defoe (1660–1731), který si zorganizoval v Anglii pro potřeby novinářské síť informátorů o názorech tehdy mezi lidem tradovaných. Hrabě A. M. La Valette (1739–1830) pověřil, z příkazu Napoleonova, vynikající osobnosti různého zaměření a smýšlení – jakobíny, republikány, stoupence císařství, royalisty – úkolem hlásit za měsíční honorář 1000 franků, jak se v různých částech Francie reaguje na vládní usnesení. Napoleon ničil tato hlášení, jakmile si je přečetl, a ani jeho ministři nevěděli o tomto jeho zdroji informací.

Od počátku minulého století organizo-

⁵ Jestliže autor uvádí v dalším textu údaje z pozdějších let, výslovně na to upozorňuje.

⁶ O problematice veřejného mínění v socialismu obsáhle pojednal A. K. Uledov v knize „Obščest-

vennoje mněníje sovětskogo obščestva“. Moskva 1963.

⁷ Populární, ale výstižný výklad je obsažen v knize: G. Gallup, *Průvodce po výzkumu veřejného mínění*, Praha, Orbis 1947.

valy redakce různých časopisů v USA takzvaná „slaměná hlasování“ (straw votes), nejčastěji před volbami. Pomocí anketních dotazníků se redakce ptaly občanů, jak budou v nadcházejících volbách hlasovat, a snažily se takto získat podklady pro odhad, kdo ve volbách zvítězí. První předvolební ankety jsou známy z roku 1824, kdy dva časopisy, Harrisburg Pennsylvanian a Raleigh Star, uveřejnily výsledky takovéhoto „slaměného volebu“. Předvolební „slaměné“ ankety se udržely až do třicátých let tohoto století. V předvolebních anketách je třeba spatřovat jedno z východisek, z něhož se vyvinula Gallupova varianta průzkumu.

Druhým východiskem byla statistická výběrová šetření. Ačkoliv jejich teoretické základy byly známy dříve, teprve koncem minulého století — a uvádí se zde jméno norského statistika A. N. Kiaera — se podařilo prosadit, že výběrovým statistickým šetřením byl přiznán vědecký charakter a pravoplatné místo ve statistice. Po první světové válce se začalo v hojně míře používat výběrové metody v oblasti ekonomiky, demografie a státní správy. Při šíření výběrového zjišťování působily praktické zřetelky: poměrně krátká doba a nízké náklady, spojené se získáváním informací o hromadných společenských jevech. Ve velké míře začali používat metody výzkumníci trhu, též propagační pracovníci, kteří usilovali o získání spolehlivých podkladů pro náborové kampaně a pro měřítka účinnosti propagace.

Třetím východiskem byla nauka o postojích, která se po první světové válce pojí zvláště se jmény W. I. Thomase a F. Znanieckého. V roce 1927 přichází L. L. Thurston s návrhem na měření postojů. Postoj je v průběhu let definován různými autory rozmanitým způsobem, avšak zdá se, že nejčastěji jako tendence k jednání. Pojem mínění je rovněž vysvětlován velmi rozmanitě, nejčastěji jako verbalizovaný projev postoje. Na pole průzkumu veřejného mínění vstupuje na kratší či delší dobu řada významných jmen: R. Lickert, H. Cantril, D. Katz, S. Stouffer, S. A. Rice, G. W. Allport a jiní.

Na rozšíření průzkumu veřejného mínění v USA a pak v dalších kapitalistických zemích měla vliv dramatická událost v roce 1936. Časopis Literary Digest, jako v minulosti při mnoha příležitostech, uspořádal

rozsáhlou předvolební anketu. Časopis byl po léta znám svými správnými předpověďmi voleb. Používal výběru osob, jejichž adresy získával z listkovnic svých předplatitelů, ze seznamů majitelů osobních aut a z telefonních seznamů. Ve veřejnosti budila důvěru okolnost, že Literary Digest se dotazoval velkého počtu osob. V roce 1936 rozeslal 10 milionů hlasovacích lístků; i když se zdaleka všechny nevrátily, časopis přesto získal gigantický výběr. Šlo tehdy o odpověď na otázku, zda ve volbách zvítězí Roosevelt nebo Landon. Literary Digest docházející hlasovací listky postupně statisticky zpracovával a týdně publikoval dílčí výsledky. V závěrečných fázích ankety měl časopis 2,4 milionů zpracovaných hlasovacích lístků. Z nich předpověděl, že ve volbách zvítězí Landon, a že získá 57 % hlasů.

Avšak v témže roce (1936) na sebe upozorňuje několik praktiků ze světa průzkumu. Většina měla průpravu ve výzkumu trhu, kde se již uplatňovaly některé zásady tzv. reprezentativního výběrového šetření. Byli mezi nimi George Gallup, Archibald Grossley, Elmo Roper a několik dalších. Tito pracovníci rozpoznali, že technika, již používá Literary Digest, je postavena na vratkých základech. Americký ústav pro výzkum veřejného mínění (AIPO), který zahájil pokusnou činnost v roce 1933 a v jehož čele stál G. Gallup, zjistil v předvolebním období r. 1936 závažnou skutečnost, že totiž 59 % majitelů telefonů (tj. osob vybraných z telefonních seznamů) má v úmyslu hlasovat pro Landa. Týž úmysl projevilo 56 % majitelů osobních automobilů, kdežto jen 18 % lidí žijících z podpory. Gallup pokusně konstruoval výběr podle týchž zásad jako Literary Digest a zjistil hlasovací úmysly u týchž skupin voličů, na něž se časopis tradičně obracel. Ještě než Literary Digest zahájil svou rozsáhlou anketu, Gallup předpověděl, komu časopis přiřkne vítězství, tj., že předpoví vítězství Landonovo, avšak současně zdůvodnil, proč bude tato předpověď mylná. Na základě vlastního průzkumu, při němž použil mnohem menšího výběru než Literary Digest, ale zato byl výběr konstruován s přihlédnutím k zásadám reprezentativnosti, vyslovil Gallup svou předpověď o Rooseveltově vítězství. Výsledky voleb daly za pravdu Gallupovi a několika jiným výzkumníkům,

kterí uplatnili důmyslnější a vědecktější výběrové postupy.

Omyl časopisu Literary Digest byl způsoben tím, že v roce 1936 se volební úmysly obyvatelstva pod vlivem Rooseveltova programu formovaly zcela odlišně v různých sociálních skupinách, jinak u obyvatel s nízkým důchodem, jinak u zámožných Američanů, majitelů aut, telefonů a předplatitelů časopisů. Tento jev byl v USA relativně nový. Proto se stalo, že technika Literary Digest, založená převážně na dotazování majetných občanů, vcelku úspěšná po několik desetiletí, zcela selhala v roce 1936.

Gallupova varianta průzkumu veřejného mínění se začíná šířit v nejrůznějších oborech. Některé university (Princeton aj.), časopisy (Fortune aj.), vládní instituce (ministerstvo zemědělství) aj. si zakládají své vlastní organizace. Vznikají ústavy, které nejen zásobují tisk pravidelnými zprávami, ale podnikají někdy i průzkum trhu, průzkum čtenáře, návštěvníka biografu, posluchače rozhlasu. Různou organizační strukturu i zaměření mají nejznámější organizace pro průzkum: American Institute of Public Opinion, Fortune Poll, Office of Public Opinion Research, National Opinion Research Center. Milníky ve vývoji průzkumu představuje založení časopisu Public Opinion Quarterly (1937), vydání důkladné studie Cantrillovy: *Gauging Public Opinion* (Měření veřejného mínění), 1. vydání v r. 1944, a založení časopisu International Journal of Opinion and Attitude Research (1947), který vychází pod vedením progresivního Laszlo Radvanyi-ho v Mexiku.

Podat obraz o Gallupově variantě není snadné. Jen ve Spojených státech vycházejí ročně desítky knižních publikací, které se přímo nebo okrajově dotýkají průzkumu veřejného mínění. Počítáme-li revuální studie, lze odhadnout počet titulů na několik set ročně. Množství průzkumů není nikdy uveřejněno, protože mají důvěrnou povahu a slouží potřebám vládních úřadů nebo podniků. V některých obdobích se stává průzkum „horkým“ tématem, zejména v období voleb. Nejednou se na průzkum snáší kritiky ze strany statistiků, psychologů, sociologů, novinářů. Kritika je zčásti odůvodněná a upozorňuje na slabá místa teorie i praxe zkoumání, ovšem zčásti pramení z nepochopení nebo z profesionální žárlivosti

neúspěšných vůči těm, kteří se v oboru „prosadili“. V motivaci kritiky i osočování rozpoznáváme někdy odraz konkurenčních vztahů mezi podnikatelskými průzkumnými institucemi navzájem, mezi soukromými podniky a institucemi subvencovanými státem, mezi zastánci různých technik. Na druhé straně se otázkami výzkumu veřejného mínění a příbuzných problémů zabývá, po delší dobu nebo kratší období, řada významných zástupců sociologie, sociální psychologie a jiných disciplín. O problematiku výzkumu se po válce zajímá Kongres a i Gallup je vyšetřován zvláštním výborem Kongresu.

Gallupovy i jiné výsledky průzkumů se objevují stále častěji na stránkách denního tisku. Průzkumy se týkají velkého množství témat z oblasti vnitřní i zahraniční politiky, různých témat nepolitického charakteru. V odborných časopisech jsou publikovány studie na tato a podobná témata: výsledky dosahované pomocí cvičených i necvichených tazatelů; vliv změny formule otázky na výsledky průzkumu; použití malých výběrů; průzkum a poštovní anketa; rozbor dopisů od čtenářů a průzkum; UNESCO a průzkum; normy průzkumu; průzkum mínění expertů; průzkum vůdcích osobností; vliv vzdělání na strukturu veřejného mínění atd.

Metoda Gallupovy varianty je založena na dvou metodologických principech. Za prvé je to tak zvaný kvótní výběr. (Ve čtyřicátých letech se začínají prosazovat i v průzkumu veřejného mínění různé typy pravděpodobnostního výběru). Při kvótním výběru se sleduje cíl záměrně vybrat určité množství občanů tak, aby jejich úhrn představoval veřejnost ve zmenšeném měřítku, jakýsi průřez celou populací. Výběrem jsou pověřeni zpravodajové (tazatelé), kteří dostanou pokyny, jak si mají dotázané ve svém okolí vybírat. Samotné rozdělení tazatelů do různých oblastí dává záruku, že mezi vybranými občany budou zástupci měst a obcí různé velikosti a zástupci různých států nebo jiných územních jednotek. Jednotliví tazatelé pak dostávají pokyn vybrat ve svém bydlišti určité množství mužů a žen, zástupců několika věkových a socio-ekonomických skupin. Technika kvótního výběru není všude stejná a používá se různých obměn. — Zdá se, že nejčastěji se používá výběru o rozsahu 1000 až 3000 dotázaných. Setkáváme se však

s popisy průzkumů, kdy bylo použito jen několika set dotázaných. Několika desítek tisíc dotázaných se používá jen tehdy, mají-li být výsledky analyzovány tříděním na skupiny podle jednotlivých států (USA).

Druhým metodologickým prvkem je průzkumný rozhovor (interview). Různé organizace používají různých typů rozhovoru, avšak převládá zpravidla rozhovor, kdy otázky jsou předem přesně formulovány. Tazatel otázky předčítá, vyčkává na odpověď, kterou pak zaznamenává. Instrukční příručky dávají tazatelům přesný návod, jak postupovat, jestliže dostanou zřejmě nelogickou odpověď, která svědčí o tom, že dotázaný neporozuměl smyslu otázky; jak navázat a udržovat během rozhovoru žádoucí kontakt; jak odpovědět na otázky podle zkušenosti kladené tazatelům ze strany dotázaných; atd.

Tazatel je tedy poučen o třech úkonech: 1. o výběru dotázaných, 2. o způsobu rozhovoru, 3. o záznamu odpovědí. — Pracovníci a organizace pro průzkum veřejného mínění, protože provozují tuto činnost po řadu let a soustavně, nashromáždili velké množství zkušeností metodické a technické povahy, zejména pokud jde o zmíněné tři aspekty průzkumné techniky. Podrobně jsou prověřeny různé způsoby formulace otázek, konstrukce dotazníku, různé způsoby dotazování, různé způsoby zpracování výsledků. Nejpokročilejší je statistická stránka problematiky, kdežto způsob získávání základních údajů od dotázaného vykazuje některá neřešená místa.

Občanům jsou v průzkumu kladeny — máme-li na mysli dotazovací techniku — otázky dvojího druhu. Za prvé otázky zavřené, kdy odpovědi jsou přímo obsaženy ve znění otázky, resp. kdy jsou předtištěny v dotazníku. Odpovědi kategorizuje vlastně sám dotázaný, který je otázkou přímo veden, aby odpověděl určitým způsobem. Odpovědi jsou někdy vytištěny na zvláštním lístku, který se podá dotázanému s žádostí, aby určil odpověď, která nejvíce odpovídá jeho mínění. — Druhým nejčastěji kladeným typem otázky je otázka otevřená, kdy je dotázanému ponechána volnost odpovědi jakkoliv formulovat. **Obě formy** otázek — existují i přechodné typy — mají své výhody a nevýhody. Výhodou zavřené otázky je její snadná statistická zpracovatelnost, nevýhodou se může v některých situacích stát jisté usměrnění odpovědi do předem

pojatého rámce. Otevřenými otázkami je možno zachytit i jemnější odstíny mínění, a překážkou jsou zde obtíže při statistickém zpracování výsledků. Výsledky jsou zpracovány tříděním na skupiny sourodých odpovědí, a to často jak v úhrnu dotázaných, tak i v dílčích výběrech. Srovnává se struktura různých typů sourodých odpovědí ve výběru mužů a žen, ve věkových a sociálních skupinách. Zejména při opakovaných průzkumech se konstruuji různé typy indexů.

Tento zkrácený obraz o nejčastějším postupu je nutně schematický. Základní informace nejsou vždy získávány průzkumným rozhovorem, nýbrž v určitých případech i pomocí jednoduchých testů, použitelných v podmínkách terénního šetření. Dotázanému se předkládá postojová stupnice, grafická pomůcka, obrázek, mapa a podobně. Vyvíjí se úsilí zachytit nejen obraz o mínění jako takovém, ale i o intenzitě mínění. Považuje se za účelné odělit mínění informované od mínění neinformovaného, získávat obraz nejen o mínění, ale i o tom, jak lidé své názory zdůvodňují. V souvislosti s průzkumem se uplatňuje technika obsahové analýzy.

Jsou vedeny často po léta trvající diskuse o různých problémech průzkumu. Statistické vedou spory o výhodách a nevýhodách kvótního výběru na jedné straně a pravděpodobnostních postupů, např. oblastního výběru, na druhé straně. Jiný spor se týká výhod a nevýhod otázek otevřených a zavřených i různých typů dotazování. Rozvíjí se výměna názorů o tom, do jaké míry může poctivost či nepoctivost tazatelů zkreslit výsledky dotazování. Z této diskuse vyplynul nejen jeden důmyslný způsob kontroly terénních spolupracovníků a opatření ke zvýšení kvality jejich práce. Několik autorů píše o významu průzkumu pro studium historie. Zásadního sociologického charakteru je diskuse o problému, do jaké míry publikované výsledky samy pomáhají utvářet veřejné mínění, zejména v předvolební situaci, do jaké míry pomáhá publikovaný výsledek průzkumu favoritovi, který během kampaně získává více stoupenců než protivník, a veřejnost je o tomto faktu z výsledků informována.

Pro charakteristiku výzkumu veřejného mínění v USA a v jiných západních zemích, zejména za války v USA a ve Velké Británii, je třeba uvést opakované průzku-

my na totéž téma v téže zemi. Tatáž otázka je kladena výběru obyvatelstva stále téhož složení, ne tedy nutně týmž lidem. Tímto způsobem se srovnávají relativní četnosti občanů téhož mínění v různých obdobích. Známý jsou řady výsledků průzkumu vzta- hujícího se k různým aspektům vedení války. Tak od poloviny roku 1940 až do japonského útoku na Pearl Harbour bylo zkoumáno veřejné mínění v USA, zda by „lidé byli ochotni riskovat válku s Japon- skem raději než nechat Japonsko pokračo- vat v agresi“. Procento Američanů ochot- ných riskovat válku s Japonskem činilo v červenci 1940 asi 12⁰/₀, při opakovaných průzkumech v následujících měsících se procento zvyšovalo, až dosáhlo před japon- ským útokem 71⁰/₀. Podobně byla sledová- na pravidelně řada dalších ukazatelů týka- jících se vstupu USA do války a pak ve- dení války.

Po válce vznikají zejména v západních evropských zemích další ústavy pro vý- zkum veřejného mínění, z nichž větší část je volně sdružena v tzv. Gallupově síti. V různých zemích konají ústavy souběžné průzkumy na totéž téma. Tyto průzkumy mají svou zvláštní problematiku, např. problém srovnatelnosti výsledků dosaže- ných v různých zemích, ve velmi odlišném prostředí. Problém používání různých jazy- ků při dotazování vyvstává i uvnitř někte- rých zemí, například v Belgii a ve Švý- carsku.

Gallupova varianta průzkumu se vyzna- čuje snahou pravdivost a přesnost výsled- ků průzkumu ověřovat, a to jejich kon- frontací s jinými ukazateli. Bez této kon- frontace je totiž kdykoliv možno si položit skeptickou otázku, do jaké míry jsou hlá- šené výsledky pravdivé a přesné, jakých výsledků by bylo dosaženo při jiné formu- laci otázky apod. Důvěru v platnost vý- sledků zvýšily předvolební průzkumy, o nichž bylo krátce pojednáno. Gallup přednesl v roce 1948 v Americké statistické společnosti sdělení, v němž uvedl, že v ob- době 12 let, od roku 1936 do roku 1948, byly provedeny průzkumy u příležitosti 392 voleb v různých zemích. Průměrná

chyba, to je rozdíl mezi předpovědi a vý- sledkem voleb, byla přibližně stejná ve všech zemích a činila 3,9⁰/₀. Tato chyba měla tendenci se snižovat a v letech 1944 až 1948 činila jen 2,9⁰/₀. Předpovědi výsled- ků celostátních referend byly přibližně stejně přesné jako předpovědi výsledků voleb.⁸

Gallupovy varianty průzkumu používají různé instituce, zkoumající hospodářské postoje jednak obyvatelstva, jednak podni- katelů. Průzkumu jsou podrobovány ná- kupní úmysly, názory na vývoj životní úrovně, individuální hodnocení současné hospodářské situace. Z údajů takto získa- ných jsou konstruovány indexy a jejich pohyb je během let podrobován rozboru. Zjišťuje se vztah mezi indexy hospodář- ských postojů a vývojem objektivních uka- zatelů ekonomiky. Zákonitosti těchto vzta- hů jsou prozkoumány do značných podrob- ností. Ukazuje se, že indexy hospodářských postojů mají za určitých podmínek znač- nou předpovědní hodnotu.

Výběrové relativní četnosti, zjišťované technikou průzkumu veřejného mínění, se chovají při pokusné zvětšovaných výběrech z téhož základního souboru tak, jak teorie předpokládá. Při výběrech malého rozsahu je kolísání relativní četnosti zpravidla ná- padné, avšak, jakmile výběr dosáhne roz- sahu několika set případů, kolísání se usta- luje a při výběrech nad 1000 osob nenastá- vají při dalším zvyšování rozsahu výběru žádné změny, nebo jen nepatrné. To zna- mená, že při průzkumu nemá prakticky smysl zvyšovat rozsah výběru příliš nad 1000 osob, nemáme-li v úmyslu jej při roz- boru drobit na příliš mnoho malých sku- pin.

Při opakovaných průzkumech skuteč- ností, u nichž nelze během určitého období předpokládat podstatné změny, jsou zjišťo- vány výsledky prakticky stejné, event. s rozdíly, které jsou vysvětlitelné z teorie výběrových zjišťování. Různé organizace, uskuetečující v téže době průzkum týchž příznivě, jsou publikovány častěji než výsledky, kde spolehlivost a přesnost výsledků nelze pro- kázat.

⁸ Výklad o tom, do jaké míry lze předpovědi voleb považovat za zkoušku platnosti průzkumu, je v článku: C. Adamec, *Předvídání voleb a vý- zkum veřejného mínění*, Sociologická revue, XV, 1949, str. 8–16.

⁹ Autor se cítí oprávněn k uvedeným závěrům, i když bere zřetel na možnost, že výsledky prů- zkumů, při nichž dopadnou zkoušky spolehlivosti příznivě, jsou publikovány častěji než výsledky, kde spolehlivost a přesnost výsledků nelze pro- kázat.

ního výběru, na něž se poučky teorie pravděpodobnosti, přísně a přesně vzato, nevztahují.⁹

*

Není pochyby, že Gallupova varianta průzkumu má značnou poznávací hodnotu stavů a změn společenského vědomí. Této skutečnosti využily, v době Rooseveltově pravděpodobně nejdůsledněji, státní orgány, a to i v tak životně důležitých situacích, jako bylo vedení války. Kapitalistické podniky využily různých typů průzkumu pro rozbor hospodářské situace a pro krátkodobé předvídaní cyklických změn v národním hospodářství. V tomto smyslu pomáhá průzkum veřejného mínění a příbuzné metody průzkumu uchovat v kapitalistických zemích status quo.

Nelze však přehlédnout, že mnoho vědců i institucí používá průzkumu i mimo oblast politiky a ekonomiky. Průzkum slouží i jako zbraň v boji proti rasovým předsudkům.¹⁰ Progresivně motivovaní lidé upozorňují na stinné stránky průzkumu, i na to, že profesionální organizace pro průzkum (Gallup aj.) už samým výběrem a formulací otázek poškozují odborové hnutí. Public Opinion Quarterly uveřejňuje článek, v němž autor dokládá, že americká veřejnost dostává zkreslený obraz o Sovětském svazu, atd.

Varianta Mass-Observation¹¹

Organizaci Mass-Observation založil Angličan Tom Harrison, antropolog, který strávil léta 1932 až 1935 v západním Pacifiku a na středním Borneu. Jeden rok prožil na ostrově Malekula na Nových Hebridách. Tam přišel na myšlenku, že se dosud nekoná soustavný antropologický průzkum v současné Anglii. Oddal se myšlence použít metod kulturní antropologie k průzkumu civilizovaného národa.

Své myšlenky uskutečnil na počátku roku 1937 spolu s básníkem a žurnalistou Charlesem Madgem. Později s ním spolupracoval J. G. Ferraby a jiní. Získali z počátku neveliký počet spolupracovníků a založili organizaci, jejíž členové si vytkli úkol: pozorovat a popisovat sebe a běžné

všední události. S intenzivním průzkumem bylo započato v severním průmyslovém městě, uváděném krycím jménem Worktown, později v Londýně. Ve Worktownu přikročili k průzkumu institucí a společnosti jako celku, v Metrop (krycí jméno londýnského okresu) byla pozornost soustředěna na rodinu a domov.

Po uveřejnění první programové brožury se přihlásilo asi tisíc zájemců o spolupráci. Tak se stalo na víc než jedno desetiletí z M-O takřka hnutí. Periodicky zaměstnávalo ústředí M-O nevelký počet placených tazatelů, avšak v první řadě jim sloužila celonárodní síť neplacených pozorovatelů, kteří spolupracovali s ústředím různými způsoby: psaním deníků, vyplňováním příležitostných dotazníků, podáváním písemných zpráv o určeném úseku života, a podobně.

M-O byla z počátku myšlena jako antropologický pokus. Výzkum myšlení a chování obyvatelstva tvořil od počátku podstatnou součást jejího programu a zřetelně se projevovaly vlivy amerických výzkumů tohoto druhu. Postupem času se dostává M-O, i když ne trvale, z antropologie do oblasti průzkumu veřejného mínění. Již od počátku plánovali její zakladatelé čtyři rozsáhlé průzkumy: o instituci hostince, o nehlasujícím voliči, o náboženském životě a o tom, jak dělníci tráví konec týdne v Blackpoolu. Protože zejména z počátku zápasila M-O s peněžními potížemi, bylo nutno hledat zdroje příjmů, a jelikož podpory zámožných jednotlivců nestačily, sahala se často k průzkumům pochybného vědeckého významu, avšak s nádechem sensačnosti. Za války bylo šest rozsáhlých průzkumů financováno Společenstvem reklamních firem, ačkoliv látka nesouvisela přímo se soukromým podnikáním.

Jedním z opakujících se motivů programu M-O je kritické stanovisko k oficiální britské vědě. Sociální vědy si podle M-O málo všimají všedního života, jsou vzdáleny denním událostem. Badatelé spoléhají na intuitivní pojetí společnosti a „vetkávají všechno lidské chování do svých vlastních teorií, místo aby tkali své teorie z objektivně pozorovaných a vědecky zaznamena-

¹⁰ Jako příklad lze uvést činnost výzkumného oddělení organizace American Jewish Committee. Další příklady v publikaci: Seltiz C. aj., *Research Methods in Social Relations*, New York 1961.

¹¹ Autor podrobně popsal organizaci Mass-Observation v časopisu Ludovýchova, roč. I, č. 3, 1949 (Co je Mass-Observation, str. 162–173).

ných fakt.¹² Muže, jako je Laski, Ginsberg a jiné obviňuje, že jsou spíše sociálními filosofy než sociálními vědci.

Proti metodám oficiální vědy, kterou M-O považuje za ortodoxní a katedrovou, staví formu vědecké práce zvanou „field-work“. To je vědecká práce „v poli“, sbírání materiálu u pramene, mezi lidmi všech vrstev, mezi pracujícími, odpočívajícími a bavičícími se lidmi, vědecká práce, která nekončí v knihovnách, která nemaří čas v metodologických přípravách a v terminologických rozporech.

Ve veřejnosti vyvolalo hnutí velkou pozornost. Denní tisk a týdeníky přinesly o M-O řadu článků, z nichž mnohé zdůrazňovaly její přínos pro vědu o společnosti. Část tisku přijala však hnutí s nelibostí a obvinila je z potrhlosti, bláznovství, zlomyslnosti a špehounství. Část vědeckého světa, a to právě toho, který byl M-O kritizován, však přivítala novou myšlenku. Biolog prof. Julian Huxley podpořil nové hnutí, avšak i jiní z oboru politické vědy, statistiky a národního hospodářství se za myšlenku postavili příznivě. Prof. Bronislaw Malinowski (Londýn) napsal o M-O kritickou stať, která byla pojata do publikace *First Year's Work*.¹³ Podněty Malinowského měly vliv na vývoj organizace. Malinowski oceňuje, že M-O, kterou nazývá „celonárodní zpravodajskou službou“, pracuje otevřeně a že nemá nic, co by skrývala.

Mimo zásadu „antropologie začíná doma“ jsou na různých místech publikací M-O zdůrazněny další zásady, jimiž se chce M-O řídit. Chce zachycovat masové myšlení a chování a být především deskriptivním vědním oborem. Pokládá se za fotografický aparát současného dění, a to i tehdy, když později sahá stále častěji k vysvětlování, k praktickým závěrům a ke generalizaci. Chce tak činit objektivně, nezaujatě a nestranně, a vyzdvihuje, že není organizací ani výdělečnou, ani politickou. Chce zaznamenávat sociální jevy tak, jak je člověk vidí a vůbec vnímá smysly, bez ohledu na to, zda budou vyhovovat jiným měřítkům než měřítkům vědecké objektivnosti. Přitom však z prací vyvěrá víra autorů, že výsledky jejich průzkumů budou mít na společnost příznivý vliv. Rozšiřování a uveřej-

ňování výsledků svého bádání považují za podstatnou součást svého programu.

Tím, že postupuje od konkrétních jevů, jednoduchých a osamocených, tím, že v nich hledá molekuly širších vzorů chování a myšlení, je metoda M-O induktivní. Tím, že hledá příčinný svazek mezi postojem a chováním, mezi veřejným míněním a prostředím, mezi názorem současným a budoucím, je její metoda kauzální. Nejasněji vystupuje z její práce znak empiričnosti, často dosti hrubého ražení. Z rozmanitých komentářů vyvěrá odpor proti spekulativnímu a intuitivnímu způsobu myšlení.

M-O často zdůrazňuje, že vstupuje do průzkumů bez předpojatosti, bez vědeckých dogmat a teoretických předpokladů, zřejmě z obavy, aby se nedostala do rozporu se zásadou bezprostředního, objektivního a konkrétního pozorování. Tato nedůvěra k teorii má však neblahý následek pojmové neujasněnosti a nedůslednosti. Ani pojem veřejného mínění, jehož výzkum tvoří podstatnou část pracovního programu, není přesně definován.

Nejdůležitěji vyvrací M-O obecně chápáné pojetí veřejného mínění, podle něhož je veřejné mínění zaměřováno s míněním tisku. Soudí, že tisk může být obrazem veřejného mínění, avšak není s ním nikdy úplně totožný. Tisk nebývá vybaven potřebným aparátem, aby mohl zjišťovat mínění veřejnosti. Tisk chce vést a ovlivňovat, jeho úkolem je tedy něco víc než být zrcadlem veřejného mínění. Mimoto se v tisku projevují zájmové vlivy, které často chtějí vyvolat dojem, že veřejnost (čtenářská obec, voličstvo, všichni občané) zaujímá takový postoj, který je v souladu s těmito zájmovými vlivy. Tisk je činitel, který vykonává vliv na veřejné mínění, avšak hranice tohoto vlivu, jak se M-O sama předsvědčuje, jsou dosti úzké. Dopisy čtenářů jsou rovněž nedokonalým obrazem veřejného mínění, a to proto, že jen nepatrná část veřejnosti píše do novin, a ti, kdo píšou, nepředstavují skupinu, jejíž mínění by bylo spolehlivým ukazatelem mínění celé veřejnosti.

M-O připomíná, že lidé někdy lžou, zapomínají, zkrašlují a racionalizují své chování, že berou ohled na účinek toho, co

¹² *War Begins at Home*, London 1940, str. 2.

¹³ *First Year's Work*, London 1938, str. 48–83.

řeknou. Předvídají, jaké je veřejné mínění a podle toho tvoří své názory. Nechtějí se zdát nevlastenečtí, chtějí vypadat vážené. A proto nelze vždy považovat mluvené slovo za bernou minci. M-O odlišuje tedy od mínění veřejně projeveného mínění „soukromé“, které je zbaveno zmíněných společenských ohledů a zábran. Ke zjišťování takovýchto soukromých, vnitřních postojů směřuje úsilí M-O.

M-O jde svými vlastními cestami, i když neodmítá vše, čeho bylo dříve použito, zejména v Spojených státech. Nepoužívá předně metody jedné, nýbrž několika. Je si vědoma nedostatků jednotlivých metod, a proto se snaží je kombinovat tak, aby jedna doplňovala druhou a aby se jejich nedostatky takto pokud možno vylučovaly.

M-O často používá metody *formálního přímého dotazu* za pomoci předem připraveného dotazníku. Předem jsou připraveny otázky, kryjící rozsah problému, který je zkoumán. Výhodou této metody je, že výsledky lze statisticky zpracovat. Dotazník však dotázaného unavuje, zvlášť je-li dlouhý. Posledním otázkám nevěnuje dotázaný takovou péči jako prvním, a odpovědi nevyjadřují pak plně postoj dotázaného. Dotázaný má různé představy o použití odpovědi: je nebezpečí, že tyto různé ohledy ohrozí vlastní obsahovou náplň odpovědi. Otázky samy mohou být sugestivní, anebo mohou vyvolávat odpovědi ovlivněné účinkem společenského nátlaku. M-O nikdy nezesílá dotazníky na adresy, nýbrž průzkumníci podle nich osobně provádějí dotaz a sami je vyplňují. Tato metoda má podle autorů své výhody, avšak je tu nebezpečí, že průzkumníci svým osobním zjevem a chováním budou mít vliv na odpovědi. Cizímu člověku zpravidla nejsou prozrazovány jisté postoje rázu intimního, i když mohou být pro průzkum důležité. M-O proto považuje dotazníky jen za hrubý prostředek zjišťování postojů a veřejného mínění, a má vůbec nedůvěru k použití statistických metod. Používá-li formálního přímého dotazu, tedy většinou jen proto, aby vytvořila z materiálu konstrukci, kterou doplňuje informacemi získanými jinými metodami.

Jednou z nevýhod přímého formálního dotazu je též nebezpečí, že při sestavování celého souboru otázek se zapomene na podstatné věci. Formulace otázek může mít různé vady, jako například: dotázání ne-

rozumějí některým výrazům, nebo nerozumějí plně myšlenku otázky, je-li formulována příliš těžkopádně. Před použitím formálního přímého dotazu koná M-O předběžný pokusný průzkum v malém měřítku, aby zjistila, co zajímá veřejnost nejvíce, které jsou hlavní vzory myšlení a tendence názorů. Podle výsledků předběžného průzkumu teprve pokračuje k rozhodnutí o metodě a k formulaci otázek. Tímto způsobem se snaží odstranit některé nevýhody formálního přímého dotazu.

Druhou metodou M-O je *neformální přímý dotaz*. I v tomto případě dotázaný ví, k jakému účelu bude použito jeho odpovědi. Průzkumník zapřede rozhovor položením formální otázky, avšak potom pokračuje v rozhovoru, řídě se reakcí dotázaného. Klade otázky, které navazují na odpovědi. Osobitou technikou se snaží tazatel přivést dotázaného k tomu, aby projevil svůj skutečný názor na věc. Tato metoda předpokládá schopného a kvalifikovaného tazatele. Její výhodou — podle předpokladu M-O — je, že jde hlouběji než formální dotaz, nevýhodou je však dosti vysoký stupeň subjektivního a později již nekontrolovatelného postupu.

Při *nepřímém dotazu* naproti tomu dotázaný neví, že jeho výroky bude použito pro průzkum veřejného mínění. Jeho odpovědi prý nejsou zabarveny ohledem na to, aby byly formálně či jinak „správné“.

Dotázaný nepřemítá o tom, co má odpovědět, a jeho odpovědi prý jsou z tohoto hlediska pravdivější a upřímnější. Vedení nepřímého dotazu je však technicky obtížnější, trvá poměrně dlouho a je subjektivnější. Protože se M-O při volbě různých metod obvykle snaží o doslovné zaznamenání odpovědi, vzniká při nepřímém dotazu další obtíž, že si průzkumník nemůže dělat písemné poznámky. Tazatel запиše odpověď až po ukončení rozhovoru, čímž utrpí přesnost záznamu toho, co dotázaný skutečně řekl.

Vliv formální otázky a osobnosti průzkumce se M-O snaží vyloučit metodou *odposlouchávání hovorů* na ulicích, v hostincích, v pouliční dráze a na jiných veřejných místech. Zde běží, jak tvrdí vedoucí činitelé M-O, o nejspontánnější projevy postojů. Nevýhodou však je, že nelze vybírat dotázané (v tomto případě „poslouchané“) a průzkumník je více méně odkázán na náhodu. Materiál takto získaný se ne-

hodí dosti dobře k statistickému zpracování.

Snaha M-O směřuje ke zjišťování vztahů mezi postojem a chováním. U některých druhů chování však nedochází k postojové přípravě, anebo je příprava příliš krátká. Těžko dotazem zjistit podklady pro předvídaní, jak se budou lidé chovat za letického útoku nebo při zaznění poplachového signálu. M-O tedy věnuje značnou část své činnosti *pozorování*, a nezřídka se snaží provádět a zaznamenávat výsledky pozorování kvantitativně.

Zvláštností M-O je síť dobrovolných spolupracovníků, kteří nejsou sice zvlášť cvičeni ani kvalifikováni, ale mají zájem o spolupráci s M-O, vedou pro ni *deníky* o tom, co sami viděli a pozorovali, řídíce se periodickými pokyny ústředí. Konají příležitostná pozorování o určité části svého prostředí. Vědí, že jejich materiál bude použit anonymně a proto jejich zprávy, jak se soudí, jsou prosty společenských ohledů, jsou psány upřímně a pravdivě. Tohoto materiálu se někdy používá k ilustrování postojů zjištěných jinou metodou. Dobrovolní spolupracovníci nepředstavují ovšem průřez společností, který by co do stáří, společenské třídy, pohlaví a bydliště byl obrazem celku. Jsou to lidé většinou nadprůměrného vzdělání a pocházejí ze středních vrstev. Dále představují skupinu lidí, kteří mají o M-O zájem, a to již představuje jistý výběrový princip. Tedy ani zde by statistické zpracování materiálu nemělo valné ceny.

Ve svých počátcích spoléhala M-O na materiál, nashromážděný necvičenými pozorovateli. Teprve pod vlivem kritiky Malinowského přenesla větší část úkolů na kvalifikované pozorovatele.

Tím jsou vyčerpány hlavní postupy M-O. Používá se jich v různých kombinacích, a výsledky jedné z nich doplňují výsledky druhé. Někdy jedna metoda bývá zkouškou správnosti druhé. Vždy se zdůrazňuje, že běží spíše o kvalitativní průzkum než o získání čísel absolutní platnosti. Snahou je odhadnout spíše hloubku, intenzitu a zabarvení postojů než jejich kvantitativní stránku.

Metody nezůstaly po celou dobu trvání M-O na téměř stupni. Je možno sledovat

vývoj názorů iniciátorů M-O na tento problém, například změnu v názorech na použití formálního dotazníku. Není ho vůbec použito při prvních průzkumech o alkoholismu *The Pub and the People*, a o koronovaci *May the Twelfth*.¹⁴ V pozdějších studiích se k formálnímu dotazníku sahá častěji a studie o bydlení (*People's Homes*) používá této metody skoro výhradně. Ve studii o porodnosti (*Britain and Her Birth Rate*) se však jednotlivé metody opět doplňují.

Protože zvláště na počátku zdůrazňovala M-O, že není ničím jiným než antropologii civilizovaného národa a že nechce použít jiných metod při studiu života v Anglii, než jakých se používá při výzkumu primitivních národů, odmítala brát za základ výzkumu reprezentativní výběr. „Nepovažujeme hostince ve Worktown za „typické“ o nic více, než prof. Malinowski považuje Trobriandské ostrovy za typické.“¹⁵ Později však upouští od této zaujatosti proti typičnosti v tom smyslu, že volí pro průzkum skupiny tak, aby bylo možno z výsledků do jistého stupně generalizovat.

Často se M-O vytýká, že volí výběry malého rozsahu. Pro předběžný průzkum nebo průzkum, jehož výsledek má být zkouškou správnosti, dostačuje jí často skupina několika desítek lidí. Avšak při studii o porodnosti bylo dotazu podrobeno 1000 žen a bylo použito i jiného rozsáhlého materiálu. Zdá se, že rovněž v tomto směru chce M-O vyhovět požadavkům výběrové statistiky, a že stále víc a víc si osvojuje právo na generalizaci svých výsledků.

Mnoho příkladů svědčí o značné metodologické pružnosti. V posledních studiích si M-O všímá názoru odborníků a srovnává je s postoji neodborné veřejnosti. Cituje z odborné literatury, všímá si činitelů působících na mínění a uvádí mínění do vztahu s prostředím.

Snaha věnovat hlavní pozornost kvalitativnímu studiu vedla M-O k pokusům osvětlit vztahy individua ke společnosti a k institucím podrobnými historiemi jednotlivých případů. V jedné studii o pracovní morálce (*War Factory*) zachycuje typy dělnic v menší venkovské továrně, popisuje jejich rodinné prostředí, život v továrně, jejich způsob práce a zábavy.

¹⁴ Průzkum o tom, co Angličané dělali v den korunovace krále Jiřího a královny Alžběty dne 12.

května 1937, a jak na tuto událost reagovali.

¹⁵ *The Pub and the People*. London 1943. Str. 10.

V jedné části studie o porodnosti srovnává životní historii matky velmi početné rodiny s osobnostmi jejich dospělých dcer. Snaží se najít klíč k otázce, proč dcery nemají a nechtějí mít tak početnou rodinu, jako měla jejich matka.

Průzkumem dospívá M-O k řadě zobecnění, jimiž doplňuje svou neúplnou teoretickou výzbroj. Jedním je poznatek o nejednotnosti veřejného mínění. Svými metodami nikdy nezjišťuje naprostou totožnost postojů. Zřídka zjišťuje, že přes 90% veřejnosti se vysloví shodně o otázce veřejného zájmu.

Další poznatek je tento: Rozdělí-li zkoumanou skupinu podle pohlaví, věku, regionálního hlediska, společenské třídy, vzdělání neb podobně, zjišťuje zpravidla, že rozložení postojů v těchto skupinách je odlišné. Muži zaujímají mnohdy postoje nejen kvalitativně odlišné od postojů žen, nýbrž postoje jsou i početně rozloženy odlišně od skupiny žen. Podobně rozdíl možno najít mezi postoji starých a mladých, venkovanů a obyvatel měst, kvalifikovaných a nekvalifikovaných dělníků.

Podobně jako kvalitativní stránka postojů, tak i jejich početní rozložení ve skupině podléhá změnám v čase. M-O odhaluje změny krátkodobé a dlouhodobé a odhaduje účinnost jednotlivých činitelů, kteří mají vliv na rozložení postojů.

Část kritiky obviňovala M-O na počátku její existence, že je zatížena „socialistickými předsudky“. Největší část průzkumů byla totiž věnována širokým vrstvám lidu. Postoje a chování lidu jsou zjišťovány bez sentimentality. M-O na mnoha příkladech nachází známky iracionality a nevědomosti veřejného mínění. „Obyčejní lidé jsou hluboce nevědomí ve věcech peněz, válečných financí a příbuzných otázek celého válečného hospodářství.“¹⁶ Nachází příklady pověry, víry v astrologii. Přesvědčuje se, jak jsou lidé málo informováni o poplachových signálech, o zneškodňování zápalných bomb, ačkoli vláda podnikla rozsáhlé propagační akce v těchto směrech. Chování lidí, ve srovnání s jejich vlastními názory, bývá nedůsledné. M-O zjišťuje, že lidé bývají neinformováni o skutečném stavu věcí, který kritizují, a projevují sklon ze všeobecnovat své vlastní osobní problémy.

Lidé často ani nerozumějí jazyku, kterým k nim mluví úřední propaganda. Lidé se klamali v předvídání brzkého konce války, v naději, že Londýn nebude bombardován. Nálada veřejnosti a její optimismus podléhá například takovým činitelům, jako je vypuštění protiletadlové balónové baráže.

Východisko z poznatků o nelogičnosti a iracionalitě veřejného mínění nachází M-O ve svém pojetí demokratického, inteligentního a předvídavého vedení. Lidé snadno upadají do ukvapeného nadšení, z něhož vede cesta k nedůvěře, cynismu a apatii. Aktivní a dynamické vedení má prostředky, jak těmto stavům předejít a jak je zneškodnit. Osvícené vůdcovství potřebuje demokracii především, protože klade větší váhu na přesvědčování než na donucení. Pro demokracii ve válce má však úspěšné vedení životní důležitost.

Prostředkem takového demokratického moderního vedení je výchova a propaganda. Studium účinnosti britské vládní propagandy tvoří velkou část průzkumů M-O. Tato vytýká vnitřní britské propagandě, že nebere zřetel na intelektuální úroveň těch, na něž se obrací. Vytýká propagandě, že zapomíná, že jedna čtvrtina obyvatelstva nečte denní tisk, že více než polovina Britů věří aspoň poněkud astrologii, že velká část voličů nezná jméno svého zástupce ve sněmovně. Ministerstvo nekoná průzkum veřejného mínění, než počne své velmi nákladné propagační kampaně. Nepřesvědčuje se ani o výsledcích, jakmile jednou je kampaň skončena.

Svou kritiku vládní propagandy dokládá M-O rozsáhlým materiálem, který nashromáždila svými metodami. Z této kritiky vyplývá i zhodnocení vlastní činnosti. Praktické zaměření M-O vyplývá z četných statí a poznámek. Chce být:

1. měřicím aparátém davového myšlení a nálad,

2. nástrojem rozboru veřejného mínění, bez jehož výzkumu se propaganda moderního státu neobejde,

3. kontrolním prostředkem účinnosti jednotlivých zdrojů propagandy, jako tisku, filmu, rozhlasu apod.

M-O tvrdí, že materiál, který poskytuje, nelze získat podstatně odlišnými cestami,

než jsou ty, jichž sama používá. Poskytuje materiál, který dosud nebyl k dispozici. Popřít nebo vyvrátit platnost jejího materiálu je prý možno jen použitím týchž metod, ev. po patřičném jejich zdokonalení.

Závěr

Obě varianty průzkumu veřejného mínění jsou zde charakterizovány z hlediska metody a pracovní techniky. Obě mají společné znaky. Četná pojítka jsou u obou s životem a praxí novinářskou, propagační, politickou, hospodářskou, ale také zdravotnickou, a s kulturním životem vůbec. Obě varianty podceňují historickou metodu, u obou převládá empirie a snaha co nej-přesněji popsat současnou skutečnost. U obou je nedůvěra ke spekulativnímu myšlení o hromadných společenských jevech. Obě používají rozhovorů s občany a vycházejí z předpokladu, že při studiu veřejného mínění nelze zanedbat zjišťování mínění jednotlivých občanů. A jsou tu další společné rysy, používání předběžného průzkumu atd.

Pozorujeme však i mnoho rozdílů. M-O vychází z kulturní antropologie, Gallup spíše ze sociální psychologie. M-O podceňuje statistiku, u Gallupa je výběrová statistika a kvantifikace vůbec hlavní součástí koncepce. M-O používá několika technik, Gallup převážně interview.

M-O zůstala omezena, až na některé výjimky, na Anglii, Gallupova varianta se z USA rozšířila do mnoha zemí. M-O charakterizuje snaha o podrobný a všestranný rozbor (o zkoumaných otázkách publikuje knihy), pro Gallupovu variantu je příznačné úsilí o rychlé zpravodajství o měnících se stavech veřejného mínění. O Gallupově variantě je publikováno mnohem víc teoretických a metodologických studií než o M-O.

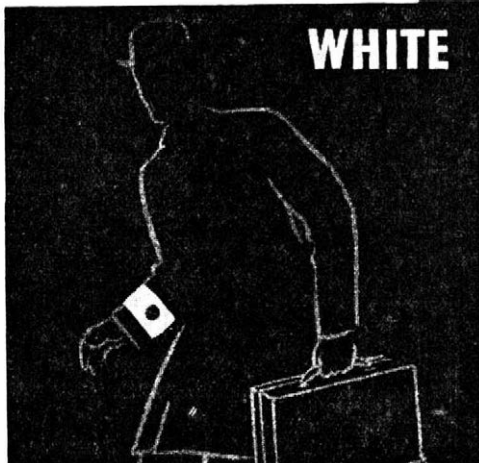
Pracovníci ÚVVM se domnívali, že tvořící se socialistická koncepce výzkumu veřejného mínění bude nově filosoficky zdůvodněna, ale že v oblasti metody a techniky bude moci s užitekem čerpat z obou variant.

*

Mass-Observation věnovala za války velkou pozornost státní vnitřní propagandě a soustavně ji kritizovala. V zimě 1940-41 byla ve

When walking after dark to-night

For safety's sake wear something

For the pedestrian

Remember that when you can see the motorist the motorist probably can't see you. So wear or carry something white or luminous.

For the motorist

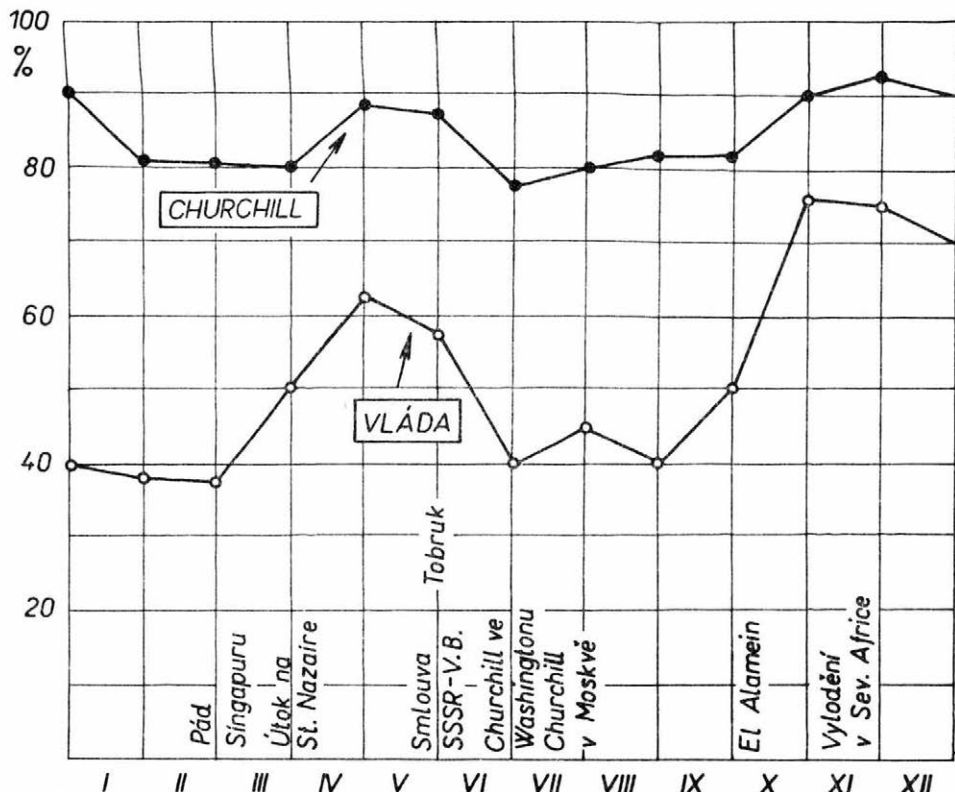
Remember you are in charge of a weapon that can kill. Be careful — be considerate.

THERE WERE 1,146 ROAD DEATHS LAST MONTH—MOST OF THEM AVOIDABLE

Velké Británii organizována široká kampaň, která vyzývala obyvatele, aby při zatemnění nosili něco bílého, například bílou pásku na paži. Bílý předmět měl v zatemnění upozornit motoristy na chodce. M-O soustavně počítala na témže místě a v téže době chodce, kteří výzvy, v tisku často opakované, uposlechli. M-O takto zjistila, že výzvy uposlechlo jen jedno promile chodců. — Jiný příklad poskytuje opakovaný průzkum, kolik občanů poslouchá výzvy státní propagandy, aby občané s sebou nosili plynovou masku. V září 1939 nosilo masku 75% Britů. Toto procento pak prudce klesalo a v březnu 1940 nenosil s sebou plynovou masku prakticky nikdo. Pak začalo procento stoupat a v červnu 1940, v době pádu Francie, nosilo plynovou masku 30% Britů. V pozdější době procento kolísalo mezi 10 a 30%. Poslední výsledky uveřejnila M-O pro měsíc srpen 1941 (10%).

Popularita Churchilla a britské vlády v r. 1942

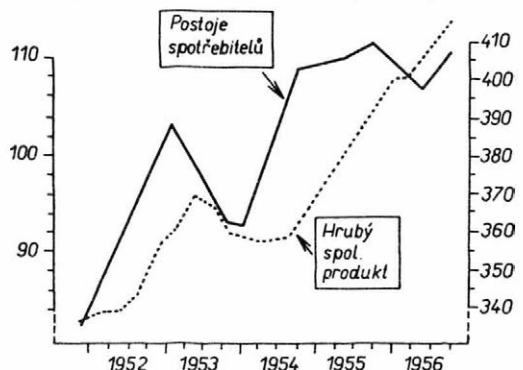
Část z grafu Britského ústavu pro výzkum veřejného mínění (BIPO)

Část grafu, který uveřejnil časopis Veřejné mínění, 1946, č. 2, str. 16. Graf byl převzat z materiálů BIPO. Otázky periodicky kladené Britům za války, zněly: „Souhlasíte vcelku s panem Churchillem jako ministerským předsedou nebo nespokojíte?“ – „Jste vcelku spokojen nebo nespokojen s tím, jak vláda vede válku?“

Postoje spotřebitelů a hrubý národní produkt — GNP (USA)

Postoje spotřebitelů,
index (XI–XII 1952 = 100)

GNP
(miliardy dolarů)

Po druhé světové válce začaly provádět některé instituce (Survey Research Center, Dept. of Commerce aj.) systematické průzkumy postojů spotřebitelů. Občanům jsou kladeny otázky jako tyto:

„Zajímáme se, jak se lidem daří v dnešní době finančně. Řekl byste, že se vám a vaší rodině daří finančně ve srovnání s dobou před rokem lépe nebo hůře?“ – „Pokud jde o ceny potřeb pro domácnost a oděv, co očekáváte, že se stane během asi příštího roku – že ceny zůstanou, jaké jsou, nebo že stoupnou nebo klesnou?“ Atp. – Křivka v grafu „Postoje spotřebitelů“ je konstruována z výsledků průzkumu periodicky opakovaného. Druhá křivka je konstruována z úředních statistických podkladů. Cílem tohoto postupu je zjistit, do jaké míry má postojová křivka předpovědní hodnotu, což znamená, do jaké míry tvar a zejména zlomy postojové křivky odpovídají tvaru a zlomům křivky konstruované z objektivních údajů. Výzkumné organizace nashromáždily množství empirických údajů o tom, v jaké míře mohou postoje obyvatelstva signalizovat změny v průmyslovém cyklu. Data pro konstrukci postojových křivek jsou známa až o rok dříve než data oficiálních statistik.

Literatura

- K první části článku:
Veřejné mínění. List Čs. ústavu pro výzkum veřejného mínění. Roč. I a roč. II (neúplný), 1946–1948.
- Adamec Č., Pospíšil B., Tesař M.: *Nevědomost zabíjí. Úmrtnost kojenců v zrcadle veřejného mínění.* Knižnice Veřejné mínění č. 1. Praha, Svět v obrazech 1947.
- Adamec Č., Pospíšil B., Tesař M.: *Veřejnost o Bafovi. Národní podnik Bafa v zrcadle veřejného mínění.* Knižnice Veřejné mínění č. 2. Praha, Orbis 1947.
- Adamec Č., Pospíšil B., Tesař M.: *Za hlasem lidu. Rok výzkumu veřejného mínění.* Československé epistoly č. 2. Praha, Orbis 1947.
- Adamec Č., Pospíšil B., Tesař M.: *What's Your Opinion? A Year's Survey of Public Opinion in Czechoslovakia.* Praha, Orbis 1947.
- Všeobecné pokyny. List spolupracovníkům č. 1.* Čs. ÚVVM 1946.
- Přímý dotaz. List spolupracovníkům č. 2.* Čs. ÚVVM 1947.
- Dotazový úkol. List spolupracovníkům č. 3.* Čs. ÚVVM 1947.
- Adamec Č., Viden I.: *Polls Come to Czechoslovakia.* Public Opinion Quarterly. Vol. XI, 1947, str. 548–552.
- K druhé části (Gallupova varianta):
 Allport F.H.: *Toward a Science of Public Opinion*, POQ, I 1937, 7–23.
- Adamec Č.: *Předvídání voleb a výzkum veřejného mínění.* Sociologická revue, XV, 1949, 8–16.
- Blankenship A.B.: *Consumer and Opinion Research.* New York and London, Harper and Brothers 1943.
- Blankenship A.B. etc.: *How to Conduct Consumer and Opinion Research. The Sampling Survey in Operation.* N. York and London, Harper and Brothers, 1946.
- Bingham W.V.D., Moore B.V.: *How to Interview.* N. York and London, Harper and Brothers. Third Revised Edition. 1941.
- Brown T.H.: *Use of Statistical Techniques in Certain Problems of Market Research.* Boston, Harvard University 1935.
- Cantril H. etc.: *Gauging Public Opinion.* Princeton, Princeton University Press 1947.
- Dodd S.C.: *Standards for Surveying Agencies.* POQ, XI, 1947, str. 115–130.
- Gallup G., Rae S.F.: *The Pulse of Democracy. The Public-Opinion Poll and How It Works.* N. York, Simon and Schuster 1940.
- Gallup G.: *Průvodce po výzkumu veřejného mínění.* Překlad, úvod, doslov a poznámky: dr. Č. Adamec. Praha, Orbis 1948.
- Gallup G.: *Accuracy of Modern Polling Techniques in Making Election Forecasts.* Based upon a Paper Read before American Statistical Association, 1948.
- Hansen M.H.: *Sampling Human Populations.* A Paper Prepared for Presentation at the International Statistical Conference, 1947.
- Kornhauser A.: *Are Public Opinion Polls Fair to Organized Labor?* POQ, X, 1946, str. 484–500.
- Lazarsfeld P.F.: *The Controversy over Detailed Interviews – An Offer for Negotiation.* POQ, VIII, 1944, str. 36–60.
- Lazarsfeld P.F., Berelson B., Gaudet H.: *The People's Choice.* N. York, Duell, Sloan and Pearce 1944.
- Link H.C.: *How Many Interviews are Necessary for Results of a Certain Accuracy.* J. Appl. Psychology, 1937, str. 1–17.
- Link H.C., Freiberg A.D.: *The Problem of Validity vs. Reliability in Public Opinion Polls.* POQ, VI, 1942, str. 87–98.
- Link H.C.: *Some Milestones in Public Opinion Research.* POQ, XI, 1947, str. 198–212.
- McNemar Qu.: *General Review and Summary of Opinion-Attitude Methodology.* Psychological Bulletin, 1946, str. 289–374.
- Radvanyi L.: *Problems of International Opinion Surveys.* International J. of Opinion and Attitude Research, I, 2, 1947, str. 30 až 51.
- Results of Hungarian Public Opinion Research.* Hungarian News Agency. Budapest 1947.
- Snedecor G.W.: *Design of Sampling Experiments in the Social Sciences.* J. Farm. Economics, XXI, 4, 1939, str. 846–855.
- Stephan F.F.: *Practical Problems of Sampling Procedures.* American Sociological Review, I, 4, 1936, str. 569–580.
- Stoetzel J.: *Les sondages d'opinion publique.* Paris, Studio Raber – Collection Archimède 1948.
- Wilks S.S.: *Confidence Limits and Critical Differences between Percentages.* POQ, IV, 1940, str. 332–338.
- Časopisy:
Public Opinion Quarterly. School of Public Affairs. Princeton.
International Journal of Opinion and Attitudes Research. National University of Mexico.
Opinion News. National Opinion Research Center. University of Denver.
Sondages. Institut Français d'Opinion Publique. Paris.
Sondages de l'opinion publique française. Services de sondages et de statistique. Paris.
L'information sociale et économique par la méthode des sondages. Institut universitaire d'information sociale et économique. Bruxelles.
- K třetí části (Varianta Mass-Observation):
 Madge C., Harrison T.: *Mass-Observation.* London, Muller 1937.
 May the Twelfth, London, Faber and Faber 1937.
 Madge C., Harrison T.: *The First Year's Work.* London, Lindsay and Drummond 1938.
 Madge C., Harrison T.: *Britain.* Paulton-London, Penguin 1939.
 Harrison T., Madge C.: *War Begins at Home.* London, Chatto and Windus 1940.

- Clothes Rationing Survey.* London, A.S.G. 1941.
- Home Propaganda.* London, A.S.G. 1941.
- People in Production. A Report Prepared into British War Production.* London, J. Murray 1942.
- The Pub and the People. A Worktown Study by Mass-Observation.* London, V. Gollancz 1943.
- An Enquiry into People's Homes. A Report Prepared by Mass-Observation for the A.S.G.* London, J. Murray 1943.
- War Factory. A Report by Mass-Observation.* London, V. Gollancz 1943.
- The Journey Home. A Report Prepared by Mass-Observation.* London, J. Murray 1944.
- Puzzled People. Prepared for the Ethical Union by Mass-Observation.* London, V. Gollancz 1947.
- Ferraby J.G.: *The Limitation of Statistics in the Field of Public Opinion Research.* Manchester Statistical Society 1943.
- Ferraby J.G.: *Planning a Mass-Observation Investigation.* The Am. J. of Sociology. LI, 1945, str. 1-6.
- Britain and Her Birth-Rate. A Report Prepared by M-O for the A.S.G.* London, J. Murray 1945.